

על התלמוד וחכמי הדורות שאחריו -- מאמר ד

דמותו של ה"חזון איש" -- מְזוּיָת רֵאִיָּה אִישׁוֹת

השוואה בינו לבין ה"חפץ חיים"

מאת הרב ד"ר צבי א' יהודה

התדמית ה"לוהטת" של ה"חזון איש" בימינו

האישיות הכריזמטית מבני ברק של דור העבר, הידועה בשם ה"חזון איש", מהווה נושא "חם" בעולם התורני והחרדי בארץ ובתפוצות. ה"איש" הפך בימינו (בצדק או שלא בצדק) לדמות מופת של רב מחמיר וקיצוני ביותר, ו"חזונו" לסמל של הקפדה יתירה בקיום ההלכה בכל פרטיה, דקדוקיה וחומרותיה. ה"חזון איש" נחשב היום בעיני רבים, ובקרב חוגים שונים, לדגם אישי וממסדי של אדיקות וחרדיות מירבית, באורח ההתנהגות ובהשקפת העולם. דוגמה טיפוסית היא החרדה ל"שיעורים" המדויקים של מדות ומשקלות בענייני הלכה, לפי פסקי החזון איש. ה"שיעורים" (כגון, טפח, אמה, רביעית, כזית, ביצה, וכיוצא) הנחוצים לעניין דינים שונים בהלכה -- כגון, אכילת מצה ומרור בפסח, גודל הטלית ואורך הציציות, גביע היין לקידוש, גובה המחיצה בין גברים לנשים בבית הכנסת, וכיוצא -- נמדדים ונקבעים בימינו בחוגים חרדיים מתוך נטייה לחומרא, לפי פסקי החזון איש, שפיתח שיטה משלו (מחמירה, לכאורה) בנושא זה.

אביא דוגמה נוספת מעולם הספר. המסמך הסמכותי ביותר לפסיקת דינים והליכות יום-יום, ב"אורח החיים", של יהודי שומר תורה ומצוות, במשך מאת השנים האחרונות, ממשיך עדיין בדורנו להיות הספר "משנה ברורה" מאת בעל ה"חפץ חיים". בכל זאת, שיטת "חזון איש" אף היא לאחרונה "שולטת בכיפה", כסמכות עליונה. ואכן, המהדורות החדישות ביותר של "משנה ברורה" -- המודפסות ומופצות כ"להיטים" רבי-מכר בעולם החרדי -- כוללות בנספח הוספות "מעדכנות" של "פסקי החזון איש" (מלוקטות מספריו ומכת"י). בעולם הדתי-תורני בימינו מהלכת אנקדוטה מאלפת על אברך תלמיד חכם שקיבל מתנה לחתונתו "כלי קודש" נדיר -- גביע כסף עתיק שְׁשָׁרְד כעזבון מכלי ביתו של הגאון הצדיק בעל ה"חפץ חיים" (מחבר "משנה ברורה"), שהיה משתמש בו מדי שבת בשבתו לשם ברכת קידוש על היין. אולם האברך סירב לקבל את שי הגביע, ודחה אותו בשאט נפש: "הגביע הזה פסול. שהרי אין בו כדי "רביעית" (ההין יין), לפי שיעור החזון איש. זהו סיפור מעשה הבא בעיקרו להתמיה ולשעשע, אך יכול בהחלט להיות אמיתי. ואז הסיפור מעציב. אכן יש קשר מעניין, גלוי וסמוי, בין שני האישים זכרונם לברכה -- "חזון איש" ו"חפץ חיים".

שני אישים בשמם הספרותי: "חזון איש" ו"חפץ חיים"

שני אישים דגולים בעולם היהדות התורנית בדורות האחרונים מפורסמים יותר בשמם הספרותי מאשר בשמם האישי: "חזון איש" ו"חפץ חיים". בעל החזון איש, הרב אברהם ישעיהו קרליץ (1879-1954), פרסם את ספרו הראשון "חזון איש" (על אורח חיים), בהיותו בן 32, בעיר ווילנה, "ירושלים דליטא" (בשנת 1911) -- בעילום שמו. בדרך דומה של פרסום ספר באלמוניות, נהג גם איש-מופתו, בן דורו הקשיש ממנו, הרב ישראל מאיר הכהן (1839-1933), שפירסם את ספרו הראשון "חפץ חיים" (על הלכות לשון הרע ורכילות), בגיל 35, ווילנה (בשנת 1873), בעילום שם. שניהם התפרסמו אחר כך בעולם היהדות לא כל כך בשמם האישי, אלא בעיקר בשמם הספרותי: "החפץ חיים", "החזון איש".

אולם מבחינה זו של אלמוניות, ישנו הבדל חשוב בין שני הגדולים. בעל החפץ חיים המשיך לפרסם את חיבורו הגדול, ספר "משנה ברורה" על שולחן ערוך אורח חיים, בשישה כרכים, במשך 28 שנים (1884-1907), בגילוי שמו המלא, ובהעידו על ספרו בשער, "והוא פירוש יפה ומנופה", ובחותמו, "כל אלה חברתי בעזה"י [בעזרת השם יתברך] החונן לאדם דעת, ישראל מאיר בר' אריה זאב הכהן זלה"ה, מעיר ראדין". ספרו "משנה ברורה" התפשט במהירות עצומה בעם ישראל, ומהווה עד היום ספר הפסיקה העיקרי בחלק "אורח חיים" לא רק בציבור האשכנזי אלא גם במדה רבה בציבור הספרדי. הספר "משנה ברורה" נחשב כמקור הלכה לכל עם ישראל, ומחברו ממשיך להיות ידוע בעיקר בשמו הספרותי "בעל החפץ חיים".

לעומת זאת, בעל החזון איש המשיך לפרסם את ספריו בגולה ובארץ -- הכוללים למעלה מעשרים כרכים שבהם חידושים והלכות על כל ששת סדרי התלמוד ועל כל ארבעת חלקי השולחן ערוך בשם הספרותי "חזון איש" -- ובכולם העלים את שמו האישי המלא. רצוני לעמוד על עוד הבדל מאלף בין שני האישים המובחן בשמם הספרותי. בשם "חפץ חיים" מודגש קשר לנושא הספר, בשם "חזון איש" מוצנע רמז לשם המחבר. השם "חפץ חיים" נובע מן הכתוב (תהלים לד/יג-יד), "מִי־הָאִישׁ הַחֹפֵץ חַיִּים אֲהַב יָמִים לְרֵאוֹת טוֹב; יֵצֵר לְשׂוֹנֵד מְרַע וְשֹׁפֵטִיךְ מְדַבֵּר מְרָמָה". השם "חזון איש" -- הד לניב הנבואי "חֲזוֹן יִשְׁעָהוּ" -- מיוסד על ראשי תבות של שם המחבר, אברהם ישעיהו, אי"ש. כאילו שם הספר אומר: הספר כולל את החזון אשר חָזָה (ראה והבהיר) אברהם ישעיהו (אי"ש).

יש לשאול: למה פרסם חזון איש ספריו ברמיזה שמו בלבד ולא בגילוי שמו המלא? כנראה, בעיקר מתוך צניעות וענוה. ואפשר גם בקש לסמל בכך שיש להתייחס לדברים הכתובים בספר לפי ערכם, ולא לפי פרסום שם מחברם. יש כאן מעין ביטוי לאנטי-מימסדיות שגילה האיש במשך כל שנות חייו. אירונית, העלמת שם המחבר של ספר "חזון איש" לא הפכה -- לא את הספר ולא את מחברו -- לאלמונים, אלא להיפך למפורסמים וידועים, לאלמותיים. כיסוי השם לא הצליח להעלימו, אלא להאדיר את ערכו וכבודו. מאז פרסום ספרו הראשון (1911) נודע המחבר בשם ספרו בכינוי "החזון איש". בסביבות שנת 1920 התיישב בוולנה והיה מקורב לַרְבֵּה, הגאון רבי חיים עוזר גרודינסקי (1865-1940), שנפטר ערב השואה. בעצת ידידו זה (רבו-חברו) בוולנה ובעזרת הרב הראשי הרא"ה קוק בירושלים (1865-1935), עלה בעל החזון איש ארצה, טרם השואה, בשנת 1933, והתיישב בבני ברק. באותה שנה נפטר בעל החפץ חיים.

שנת תרצ"ג (1933): "זרח השמש ובא השמש"

שנת תרצ"ג -- באותה שנה שבה עלה החזון איש ארצה, ושמו ואור תורתו החלו לזרוח מארץ הקודש, באותה שנה כבה אורו של בעל החפץ חיים בגולה. בתלמוד: "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: אין צדיק נפטר מן העולם, עד שנברא צדיק כמותו, שנאמר (קהלת א/ה), 'זרח השמש ובא השמש', עד שלא כבתה שמשו של עלי, זרחה שמשו של שמואל הרמתי (בבלי יומא לח/ב). בערב ראש השנה תרצ"ד, כותב הרב חיים עוזר מוולנה אגרת ליקירו בעל החזון איש בה הוא מביע געגועיו לידידו ודאגתו למצבו במקומו החדש, "כי תשוקתי גדולה לשמוע משלומי ובריאותי". על עצמו הוא כותב: "הטרדות והתלאות לא יחסרו. והאחרון הכביד. כי נסתלק הכהן הגדול מאחיו החפץ חיים זצ"ל, זכותו יגן עלינו, אשר הרושם המר לא נמח" (קובץ אגרות עמוד קצ). עם פטירתו של החפץ חיים בגולה (בהיותו קרוב לגיל מאה), שהיה משען היהדות התורנית הליטאית במשך כמה דורות, הפכה דמותו של החזון איש בבני ברק, למוקד של הוראה והשראה, לרבבות שפנו אליו לעצה ותושיה, ולפסקי הלכה. החזון איש התקבל בעיני העם לזרמי כדמות מופת לא רק כגאון בתורה אלא גם כצדיק ועושה נפלאות. ומשום כך הפך אבן שואבת לא רק לבני תורה, אלא אף לפשוטי עם שבקשו ברכה ועידוד, לא רק לליטאים "מתנגדים", אלא גם לחסידים ואדמורים שהעריצוהו כגאון וצדיק.

יחסו של חזון איש אל עולם הישיבה

חזון איש מסר נפשו לעזור ולעודד הקמת ישיבות בכל רחבי הארץ. אולם, יחד עם זאת, אירונית, הוא נשאר בקורתי למדי לגבי שיטת הלימוד הישיבתית, הדגשת לימוד המוסר והאווירה החברתית-רוחנית השוררת בישיבה. הישיבה הליטאית, כפי שהתפתחה והתגבשה בראשית המאה העשרים -- ברוחה, חזוניתה ותדמיתה -- לא הקסימה במיוחד את חזון איש, אלא להיפך, מבחינות רבות, הרתיעה אותו. הוא עצמו, בילדותו בבית אביו הרב בקוסוב ובבגרותו כאברך בוולנה, לא למד בישיבה, אלא ישב בפינתו בבית המדרש או בחדרו, שקוד ושקוע בלימודו ובעיוניו. סולם הערכים השולט בעולם הישיבתי לא תמיד מצא חן בעיניו. הדגשת ערכו של תלמיד מבריק לעומת תלמיד שקדן -- העדפת ה"עילוי" על פני ה"המתמיד", "חרפות" מול "בקיאות", "פלפלות" לעומת "פשטות", ברק השניות של "חידושים" בניגוד לעמל החתירה השיטתית לגילוי האמת -- הדגשה טיפוסית בעולם הישיבה -- הסלידה אותו. כמו כן, ההתנפחות העצמית של "למדנים" וותיקים לעומת "פחותים" מהם, לא תאמה את אישיותו הצנועה, ופגעה ברגשותיו המוסריים העדינים.

חזון איש סלד מקולניות והתנשאות. לעתים גילה סתירה פרדוקסלית בערכים המודגשים בחיי הישיבה, והשתדל לאזן ולתקן אותה. הוא ראה מתח בין הגבהה והשפלה. הגבהה ערכי הלומדות (לומדעס), בהפגנת חריפות מבריקה, מצד אחד, והשפלת ערכי הנימוס האנושי, מצד שני. הרמת קרן הפלפלות ה"חקירתית", המצטעצעת ומתגנדרת, המשובחת בעולם הישיבתי, הביאה לירידת קרנו של לימוד שיטתי, בסיסי, בדרך הפשט, תוך עיון מדוקדק במקורות הראשוניים, ולזלזול בדיוק טקסטואלי. השאיפה לברק החידוש גוברת לעתים על החתירה לאמת. פגם זה בדרך הלימוד נחשב בעיני אניני הדעת, כמו החזון איש, לא רק לעיוות אקדמי-אינטלקטואלי אלא בעיקר לפגם אישי-מוסרי. לעתים הורגש שפל בתרבות האנושית-המוסרית של בני הישיבה -- וזאת, למרות (ואולי בגלל) תנועת המוסר (שראשיה חשו בשפל המוסרי והתמודדו עמו בדרכם). שפל זה התבטא בעיקר בנטיה לזיחויות דעת, יהירות והתנשאות שגילו כמה מבני הישיבה. ובעיקר בהתייחסותם בזלזול אל אלו שאינם "בני תורה", אלא סתם "בעלי בתים", פשוטי-העם, שאין "תורתם אומנותם".

המצב הדיאלקטי הזה בעולם הישיבות הרתיע את החזון איש קודם כל מבחינה עקרונית, אבל גם ובעיקר, מבחינת אישיותו המיוחדת. באופיו העצמאי והבלתי-תואמני (non-conformist), סלל לעצמו חזון איש שיטת לימוד מאוזנת ומתוחכמת משלו, נגד-פלפלנית, החותרת בדרך עיון זהיר ונוקב להבהרת המקורות וליבון שורשי ההלכה ללא משוא פנים. גם מבחינת רגישותו המוסרית המעודנת והאמיצה -- בישרות מדותיו, צניעות הליכותיו, ועדינות שיגו ושיחו עם הזולת -- התבלט חזון איש כאיש מיוחד ונבדל מכלל תופסי התורה וחובשי ספסלי בית המדרש. הוא סלד מדיון מילולי גואש ורועש בדברי תורה. דרכו בהשמעת תורתו ליחידים שזכו לכך לא היתה בסופה ובסערה אלא בנחת, בסבר פנים יפות ובקול דממה דקה.

תלמוד תורה כחוייה של דבקות מיסטית ברבנו שלעולם

אַשְׁרֵי־הָאִישׁ אֲשֶׁר זָכָה לְרֵאוֹת אֶת הַחֲזוֹן אִישׁ עוֹסֵק בַּתְּלִמוּד תּוֹרָה, לְרֵאוֹת בְּעֵינָיו אֶת הָאִישׁ אֲשֶׁר בְּתוֹרַת ה' חָפְצוֹ וּבְתוֹרַתוֹ יְהִיגָה יוֹמָם וְלַיְלָה". אֲשֶׁר־יִשְׁכַּח לִכְךָ. תּוֹרַתוֹ הֵייתָה עֲבוּדַת קוֹדֶשׁ שֶׁל דְּבָקוֹת בְּבוּרָא. בְּמֵאֲמָרֵי הַקּוֹדֶשׁ הַבְּהֵרְתִי אֶת הַשְּׁקֵפְתוֹ עַל מוֹגְבְּלוֹת סְמִכוֹת הַחֲכָמִים בְּדוֹרוֹת הָאֲחֵרוֹנִים בִּיחַס לְרֵאשׁוֹנִים. מֵתוֹךְ הָעֲרָצָה לְקוֹדְמָיו וְעֲנוּוָה אִישִׁית לְמוֹפֵת, הוּא הָרְגִישׁ בְּלָבוֹ וְכָתַב בְּאֵגְרָתוֹ שְׁמָה שֶׁקְּבִלוֹ הָאֲמוּרָאִים שֶׁלֹּא לְחֻלּוֹק עַל הַתְּנַאִים, וְהָאֲחֵרוֹנִים שֶׁלֹּא לְחֻלּוֹק עַל הָרֵאשׁוֹנִים, "לֹא טוֹבָה וְחֹסֵד עֲשׂוֹ עִם הָרֵאשׁוֹנִים, אֲלֵא הָאֲמַת חַיִּיב אוֹתָם, כִּי אֵיךְ נַעֲשֶׂה עַל דַּעְתָּנוּ, אִם יִדְעֵנוּ שְׁדַעְתָּנוּ קִצְרָה וְהָאֲמַת אֵין אֲתָנוּ". עֲנוּוָה זֹ אֲפִשְׂרָה לוֹ לְרֵאוֹת אֶת עֲצָמוֹ בְּעֵסְקוֹ בְּתוֹרָה כְּמִשְׁתַּלֵּב בְּשִׁלְשֵׁלַת הַקְּבֵלָה מְסִינִי. בְּאוֹתָהּ אֲגַרַת (לְרַבִּי אֶלְחָנָן וְסַרְמֹן) הוּא כּוֹתֵב: "וּבְאֲמַת, הֲלֹא כָל הַתּוֹרָה בְּסִינֵי נִתְּנָה, אֲפִילוֹ מֵה שֶׁתְּלַמֵּיד וְתִיקַ עֵתִיד לְחֹדֶשׁ, וְהַתְּנַאִים הַחֲזִירוּ מֵה שֶׁנִּשְׁכַּח, וְעַד זְמַן רַבִּי לֹא נִתְּגַלָּה הַכֵּל, אֲבָל בְּסוֹף מִשְׁנָה כִּבְר נִתְּגַלָּה כָּל מֵה שֶׁרָאוּ לְהַתְּגַלּוֹת, וְלֹא יִתְּגַלָּה דְּבַר מְחוּדָשׁ, אֲלֵא נִרְמָזוּ בְּכָל בְּאֶחָד מִדְּבָרֵי הַתְּנַאִים. וְכֵן נִתְּגַלְּתָה] הַמִּשְׁנָה מְדוּר רֵאשׁוֹן שֶׁל אֲמוּרָאִים עַד דוֹר הָאֲחֵרוֹן, וְעֲלִינוּ חֲלַקְנוּ רַק בְּמָה שֶׁנִּזְכַּר בְּדְבָרֵי הָאֲמוּרָאִים, וְהִיָּה הַדְּבַר מְקוּבֵל בִּידָם, כְּדֹאֲמַר בְּב"מ [בְּמִסְכַּת בְּבֵא מְצִיעָא; בְּמַהְדוֹרֵת דְּרוּרֵי בְּטַעוֹת, 'בְּכ"מ'] שֶׁם [עַל "סוֹף מִשְׁנָה" ו"סוֹף הוֹרָאָה"]. וְאֲמָרוּ ע"ז [בְּמִסְכַּת עֲבוּדָה זֵרָה] ט' א': 'שְׁנֵי אֲלָפִים תּוֹרָה', וְרִמְזוּ עַל הַתְּנַאִים, שֶׁכָּל הָאֲלָפִים דְּשֵׁם תּוֹפְסִים מַעֲט מִשְׁנֵים שֶׁאֲחֵרֵיהֶם". בְּלִמְדוֹ תּוֹרָה חֵשׁ הַחֲזוֹן אִישׁ עֲצָמוֹ עוֹמֵד מוֹל הַר סִינֵי וּמְקַבֵּל תּוֹרָה מִפִּי הַגְּבוּרָה..

החזון איש כמחבר ספרים: מזכרונותי האישיים

והרי שרטוטים מתוך זכרונותי האישיים מימי נעורי במחיצתו של החזון איש: בדרך חשיבתו העיונית, במתינות ובישוב הדעת, העדיף לכתוב מאשר להרצות. הייתה לו מחברת משורטטת בשורות ומכורכת כספר. היה כותב בה בעיקר לעצמו. כתב ידו היה ברור ונקי להפליא. היה כותב לא בעט נובע, אלא בעט צפורן שהיה טובלה בצנצנת דיו, ונותן לכתב להתייבש או משתמש בניר סופג. לפי זכרוני, הוא היה יושב על מיטתו מוטה על הכסת, וכותב כשלידו שולחן עץ פשוט וישן שעמד בצד המיטה. לרוב כתב דבריו במחברתו, כשהיא מונחת לא על השולחן אלא על מיטתו. הוא לא נהג לכתוב דבריו תחילה על נייר בטייטה, ואחר כך להעתיקם לנקי, אלא, כשהוא דרוך ומרוכז, העלה מחשבותיו בכתב על דפי מחברתו.

למרבה הפלא, דפי מחברתו הופיעו תמיד נקיים ללא כתם ורוב. בגומרו לכתוב היה שם את מחברתו המכורכת בזהירות לתוך קופסת פח המיועדת לכך (כנראה לשמור עליה משריפה). משנכתבו הדברים במחברתו בכתב יד, היה מוצא לנכון לפרסמם בדפוס, כפי שיצאו מתחת ידו. הוא לא ערך את הדברים בספריו מחדש לפי סדר חיצוני הגיוני, אלא השאירם כמות שהם בכתב ידו, כתובים לפי סדר כתיבתם, בתהליך יצירתם.

זכורני שרב אחד שהיה תַּמָּה ומבקש להבין את ההגיון הפנימי בחלוקת הסימנים (הפרקים) בספרי חזון איש, שאלו: ילמדנו רבינו, לפי מה כבודו מחליט מתי נגמר סימן אחד בספריו ומתחיל סימן חדש? בעל החזון איש ענה לו בחיוד, ספק בהיתול ספק ברצינות: אני מתחיל סימן וכותב עד שאני מתעייף. ואז הסימן נגמר. לאחר מנוחה כשאני מתחיל לכתוב מחדש, אני מתיל סימן חדש.

בהתנגדותו העזה ללימוד "מוסר" המנותק מבירור ההלכה, הוא משקף את רתיעתו האישית מגסות הדין התורני המקובל ותקיפות יחסי האנוש של הלומדים (למרות מוסרנותם המוצהרת). כמו כן, למרות פתיחותו לעולם החברתי והמדיני שמסביבו והתעניינותו הגורפת בכל המתרחש בו, עסקנות פוליטית הייתה מאוסה בעיניו, הן מבחינה אישית -- משום כנות אופיו, סלידתו מהתחזות והתנשאות -- והן מבחינה עקרונית, בהכירו ובפוסלו שקרותו ואפסותו של עולם העסקנות הפוליטית, כפי שהוא מתבטא במציאות.

בעל שרידי אש על גדולתו וחסידותו של בעל החזון איש

הרב יחיאל יעקב וינברג ז"ל (1885-1966) בעל שו"ת שרידי אש מתאר (ג/עב) את "גדולתו של הגאון החסיד בעל החזו"א ז"ל: הגיון בריא וצלול, עומק העיון ואהבת הפשט, התרחק מן הפלפול המבריק במקום שאין לו אחיזה במשמעות הלשון, והעיקר, ישב עשרות בשנים בודד בחדרו ועבר על כל הש"ס והראשונים והפוסקים בעיון מתמיד עד שכל הלכה היתה ברורה לו ובחסידותו הגדולה לא הרהיב לחלוק נגד הראשונים ורק טרח להעמיד דבריהם, אבל טירחה זו לא הביאתו לסילוף ההגיון ולעיקום הכתוב. תורת אמת היתה בפיהו אף בדברי תורה, והזיקה לראשונים נבעה מאמונתו החזקה שרוה"ק [שרוח הקודש] שרתה בבית מדרשם. הגר"א מוילנא הרשה לעצמו לפעמים לנטות מדברי הראשונים בפירוש המשניות, ולא כן החזו"א, ז"ל. בוודאי שהוא היה גדול הדור במקצוע ההלכה וחסידותו הוסיפה לו זוהר הקדושה. לא היה כמותו לא בדורנו ולא בדורות הקודמים מזמן הגר"א ואילך".